

DE DRAAD TUSSEN BEGELEIDER EN CLIËNT

DE ONTWIKKELING VAN DE EERSTE DRAAD. HET SPOOR, DE POORT, ACTIE EN REACTIE EN SAMEN DOEN – Deel 2

Gerrit Vignero in Vibeg-Echo's, 2008 nr. 1

Hoe kunnen *sporen* en *poorten* u helpen bij de begeleiding van cliënten? U verneemt het in onderstaand artikel van Gerrit Vignero - het tweede al over de metafoor van de draad. Ditmaal gaat hij dieper in op de allereerste draad - de draad van de eerste ontwikkelingsfase - en toont aan de hand van concrete voorbeelden en toepassingen dat het gaat om een bijzondere draad waar je als begeleiding ook later nog naar kan - of moet - teruggrijpen.

INLEIDING

In het artikel *De draad tussen begeleider en cliënt - Deel 1* (zie *Echo's* 2007, 28 (3), pp. 4-10) beschreef ik de sociaal-emotionele ontwikkeling aan de hand van de metafoor van de draad. De draad als een vorm van verbinding, als de wijze waarop je kan aansluiten bij de zelfontwikkeling van een persoon. Het beeld van een draad die zich geleidelijk ontwikkelt tussen ouder en kind. In de residentiële hulpverlening de draad die de opvoeder of begeleider met de cliënt opbouwt. Een bepaald type draad waarmee een cliënt mensen tegemoet treedt of waarmee hij of zij best tegemoet wordt getreden.

Mij helpt dit kader om cliënten beter te begrijpen en om een begeleidingsstijl te kiezen die het best aansluit bij wat een persoon aankan.

DE EERSTE DRAAD, EEN BIJZONDERE DRAAD

Het valt op dat je, als je bij ernstige problemen in de begeleiding het niveau van sociaal-emotionele ontwikkeling van de cliënt probeert in te schatten, vaak uitkomt bij de eerste ontwikkelingsfasen. Je moet gaan werken vanuit de eerste draden, vanuit de allereerste draad zelfs.

De meeste ervaring hieromtrent heb ik opgedaan met de methode van Jacques Heijkoop, die in zijn werkvorm 'het functioneringsprofiel' vraagt om een leeftijd te plakken op onder meer de zelfontwikkeling. Bij zeer veel cliënten zie je ontwikkelingsthema's van het eerste levensjaar op de voorgrond treden. De thema's waarmee je als begeleider aan het werk gaat, zijn heel basaal: kalmeren, troosten, cirkelen,...

Ook bij Anton Došen vind je de gedachte terug dat mensen met ernstig probleemgedrag vaak worden overschat in hun sociaal-emotionele ontwikkeling en dat je moet uitgaan van basale ontwikkelingstaken.

In het vorige artikel omschreef ik de eerste draad als volgt:

De eerste draad is een EENRICHTINGSDRAAD naar de cliënt. Het is de begeleider die het voorspelbare leven binnenbrengt, rekening houdend met de signalen die de cliënt geeft en met zijn of haar basisbehoeften. Hij of zij zorgt voor de cliënt. Wisselwerking is er van in het begin, maar het is de begeleider die het initiatief neemt opdat de cliënt zijn spoor volgt. De begeleider biedt telkens opnieuw voorspelbaarheid in tijd, in ruimte en in basiservaringen. Hij of zij zorgt voor emotioneel comfort. Door rekening te houden met de gevoeligheden van de cliënt scheidt de begeleider de voorwaarden opdat de cliënt zich aan hem of haar hecht.

DE EERSTE DRAAD IN DE PRAKTIJK

In dit artikel tracht ik de eerste ontwikkelingsdraad, de eerste fase, werkbaar te maken. Deze eerste draad kan worden onderverdeeld in een aantal ontwikkelingsstappen. Ik vind het steeds wonderlijk dat schijnbaar eenvoudige processen zo complex zijn om te vertalen in concreet handelen. De eerste ontwikkelingsfase is bij de meeste mensen zo intuïtief verlopen, zo snel, zo ontalig en zo spontaan, dat het moeilijk is ze om te zetten in inzichten, in aanpak en in begeleidingsstijl.

In het eerste deel van dit artikel geef ik een kort overzicht van de verschillende stappen die je kan herkennen in de prille ontwikkeling. De belangrijkste bron hier is de discipline binnen de ontwikkelingspsychologie die zich concentreert op het eerste levensjaar. Hierover verscheen recent nog een boek van Nicole Vliegen. Vanuit een psychodynamisch kader geeft zij een aantal stappen aan die ik zal vertalen naar de begeleidingspraktijk met mensen met een verstandelijke handicap.

In het tweede deel worden een aantal pedagogisch bruikbare thema's geïntroduceerd die aan deze stappen handen en voeten geven: het spoor, de poort, actie-reactie en samen doen. Dit kader biedt ingangen om concreet mee te werken.

Net als in het eerste artikel over de metafoor van de draad is het uitgangsidee dat de draad tussen begeleider en cliënt het kanaal is om mee aan de slag te gaan. De begeleiders filteren en reguleren de interactie tussen de cliënt en de externe wereld door het trekken van een draad naar de cliënt, zodat het samen kan lukken.

In een derde deel volgen dan een aantal concrete toepassingen bij de ingangen.

I DE ONTWIKKELINGSTAKEN VAN DE EERSTE DRAAD

In de eerste draad zijn er vier opeenvolgende ontwikkelingstaken te onderkennen.

▪ Succesvol structuur brengen in tijd en activiteit

Waar het kind bij de geboorte in chaos terecht komt, krijgt het van buitenaf een basisstructuur opgelegd. De ouder verleidt het kind als het ware om in hun structuur mee te stappen. De verzorger reguleert de slaap en de waak, het eetpatroon, de temperatuur, de activiteiten,... Bij ouders van baby's hoor je de eerste fierheid als deze ontwikkelingstaak lukt: "Hij slaapt al wat door", "Hij eet op zijn vaste momenten"... Er komt voorspelbaarheid. De baby ondergaat niet alleen, maar doet structuur op en maakt zijn structuren klaar. Het gaat erom dat de ouder de wereld zo aanbiedt dat die aansluit bij de behoeften van het kind, zodat het kind een evenwicht kan vinden tussen zijn behoeften en wat hem wordt geboden. De inspanningen van de ouder zijn erop gericht dat de baby het ritme zal overnemen en dat er een gestructureerde relatie komt, zodat de ouders opnieuw een eigen leven krijgen. Een 'er totaal zijn' zal de ouder geleidelijk aan proberen te structureren. Zo gaat er een interne klok bij de baby lopen: er ontstaan interne patronen waardoor behoeften niet meer voortdurend - te pas en te onpas - komen.

Bij een aantal mensen met een verstandelijke handicap en autisme zie je hoe belangrijk de voorspelbaarheid in tijd, ruimte en aangeboden activiteiten is. De methode Teacch biedt heel wat handvatten om met dit luik aan de slag te gaan. Het is bovendien opvallend hoe Anton Došen in zijn ontwikkelingsindeling mensen

met een verstandelijke handicap en autisme situeert in de eerste fase.

Voor Jans bijvoorbeeld geeft zijn bord waarop visueel de volgorde van dagactiviteiten is aangeduid, een geweldig houvast. Het is het resultaat van jaren zoeken, waarbij uiteindelijk een dagverloop is uitgewerkt dat geënt is op het dagelijkse leven. Mits veel proberen en vele omwegen is het gelukt om een structuur aan te bieden waardoor Jans kan meedoen in een wereld die niet helemaal volgens zijn logica functioneert.

▪ Vorm geven aan emoties

De verzorger weet hoe rust te brengen in de emotie van het kind. Vanaf de leeftijd van twee maanden lukt het voor de ouder om een veilige houvast (*holding*) te geven, om een manier te vinden om te troosten en rust te brengen. Het is immers geweten dat vanaf twee maanden de emoties genot en woede tot uiting komen. 'Sensitiviteit' is het vermogen van de verzorger om de expressie van het kind te zien en deze individueel beantwoorden is een belangrijke voorwaarde bij de realisatie van deze ontwikkelingstaak. De verzorger houdt rekening met het tempo van het kind en met diens responsiviteit, hoe de baby omgaat met en reageert op prikkels.

Het is mogelijk om te troosten en rust te brengen. De baby zelf ervaart het geheel, maar nog niet de persoon. De verzorger heeft het gevoel een aantal omstandigheden te kunnen creëren zodat de baby zich goed voelt. Hij of zij kan vermijden dat de baby overspoeld wordt door emotie. Het meest troostende voor de baby is gevonden. De wieg is echt een basisplaatsje geworden om tot rust te komen, een plaats vanwaaruit alles vertrekt en waar alles naartoe gaat. Ook hier is het de ouder die volledige hulp-ik blijft: de ouder heeft het gevoel de signalen van het kind te kunnen vertalen in rust, honger, moe zijn, nabij, kortbij, warmte, koude en regulatie.

Bij heel wat mensen met een verstandelijke handicap bij wie er sprake is van ernstig probleemgedrag, ervaar je als begeleider telkens weer dat je hen precies niet meer kan bereiken als ze volledig gedereguleerd zijn en zich volledig verliezen. Dat je geen manier vindt om vorm te geven aan hun emotie, dat je op dat moment niet weet hoe hen te troosten, dat je de overspoeling ondergaat... Sommige mensen met een verstandelijke handicap trekken zich bij wijze van oplossing terug op een eigen plaatsje, een basisplaats (zie Jacques Heijkoop). Ze trekken zich terug zoals

een kindje in zijn wieg. Soms is het zo dat een vaste begeleider wel voor hen de rust kan bieden, en de zekerheid dat het in orde komt, maar moet elke nieuwe begeleider weer laten aanvoelen dat ook hij of zij veiligheid kan bieden. Heel wat gedrag dat als uitdagend gedrag ervaren wordt, kan een basale vraag zijn naar 'Kan ook jij mijn emotie vorm geven?'

▪ **Oogcontact en reactie**

De draad is zo ver gevorderd dat de verzorger en het kind met het gelaat boodschappen kunnen uitwisselen, er is de blik en de reactie. Lachen en teruglachen. Een scheef gezicht trekken en de baby lacht. Honderden keren opnieuw dezelfde uitwisseling. Er is zien en gezien worden. Vanuit een zeer nabije aanwezigheid worden emotionele boodschappen uitgewisseld. De sociale interactie neemt een aanvang. De referentieleeftijd voor deze ontwikkelingstaak is vijf à zes maanden. Ook hier is het de verzorger die de draad in handen heeft. Als deze er niet is, is er geen draad van de baby naar hem: weg is ook echt weg.

Bij heel wat mensen met een ernstig verstandelijke handicap is 'actie en reactie' hét spel bij uitstek geworden. Soms is het een leuk spel, maar soms wordt het als erg vervelend ervaren. Dan is het voor begeleiders moeilijk om nog te zien dat het voor de persoon een spel is, en geen uitdagend gedrag. Ik denk aan Jan die spuwt. Reactie verzekerd. Emotie van de begeleider, reactie van andere cliënten, ingrijpen door de begeleider... Voor de cliënt een ambiance, gezichten die worden getrokken, er gebeurt iets, mensen worden in beweging gezet... Een aantal personen zijn zeer gevoelig aan deze emotionele reactie op een gedrag. Terwijl iemand die al verder geëvolueerd is in zijn ontwikkeling er de afkeuring of goedkeuring in herkent, ervaart iemand die zich in deze ontwikkelingsfase situeert, enkel het effect en het hier-en-nu-spel.

Ook bij mensen met een matig verstandelijke handicap wordt dit actie-reactiepatroon vaak onderschat. De groep op stellen zetten, dingen weggoeien: het is niet bedoeld als uitdaging, maar wel als spel.

▪ **Samen spelen**

De verzorger heeft het gevoel dat hij of zij samenspel kan hebben via objecten. Rond de leeftijd van acht maanden is dit gerealiseerd. Er is een gevorderde vorm van actie en reactie. De baby krijgt de mogelijkheid om voorwerpen te exploreren zodat er een vorm van samenspel ontstaat. Ergens tegen slaan,

zelf tegen slaan. De verwachting van afwisseling ontstaat. Het voorwerp is daarbij in eerste instantie belangrijker dan de persoon die het hanteert. Maar langzamerhand ziet het kind de draad met de verzorger. Dan is het niet meer om het even wie die het spel kan spelen, maar wordt het wie langzamerhand belangrijker dan het wat.

Iets wat opvalt als ik deelneem aan casusbesprekingen over mensen met wie men vastgelopen is, is dat er nog zo weinig samen gedaan wordt. Al de interacties, al de afspraken draaien rond het probleemgedrag, terwijl het doodgewone 'samen bezig zijn' wegvalt. Er worden heel veel afspraken gemaakt rond systemen, terwijl het samen bezig zijn de sleutel vormt tot de realisatie van een draad. Dan pas kan de begeleider door zijn of haar aanwezigheid vorm geven aan emotie.

II DE VERTALING NAAR BEGELEIDING. HET SPOOR, DE POORT, ACTIE EN REACTIE, SAMEN BEZIG ZIJN

▪ **HET SPOOR**

Voor het werken rond structuur in tijd en ruimte staat het begrip 'het spoor'. Lukt het voor de cliënt om een routine, een spoor te volgen? Lukt het voor de begeleider om een spoor te herkennen? Lukt het voor de begeleider om een spoor te zetten voor de cliënt? Lukt het voor de begeleider om de cliënt zijn spoor te laten volgen? Niet voor niets is deze basale ingang zo centraal in de orthopedagogische hulpverlening. Het structureren van de situatie op zo'n manier dat de cliënt mee is, dat jij mee bent met de cliënt. Heijkoop spreekt over: volgen, herkennen, voorspellen.

Heel werkbaar is het begrip 'spoor' bij mensen met autisme. Het is voor iedereen wel duidelijk hoeveel moeite zij hebben om door het bos de bomen te zien die wij zien. Eens zij een bepaald spoor gevonden hebben, houden ze daar - logisch - heel sterk aan vast. Het valt ook op dat de vele verschillen tussen mensen met autisme te vertalen zijn in hoe zij met het spoor omgaan en hoe jij met hun spoor en het geplande spoor kan omgaan. Het is een handig instrument om iemands spoor - en vooral hoe je hem of haar van spoor kan doen wisselen - in kaart te brengen.

Van Jan bijvoorbeeld zeg ik altijd dat hij op spoor zes zit. Voor hem is dat bezig zijn met verkeersborden, altijd verkeersborden. Wil je hem op jouw spoor krijgen - ik zeg dan spoor vier - om tussenin ook een taak te doen, doe je

er goed aan om zijn spoor zes in te calculeren en na de taak het verkeersbord als beloning te gebruiken.

Bij Hans is het anders. Hans blokkeert op het moment dat het spoor voor hem stopt. Hij wil altijd die tas mee naar school, maar toen er een interim-opvoeder werkte die dat niet wist, kon hij alleen maar blokkeren: het spoor stopte.

Bij anderen kan je heel gemakkelijk samen het spoor zetten door visueel een volgorde van activiteiten aan te duiden. Sommigen vinden hun spoor in rituelen, in patronen of in zelfbeschermend gedrag dat hen helpt om zich veilig te voelen. Weer anderen kunnen van spoor wisselen als ze maar voldoende op voorhand te weten krijgen wat er wordt verwacht. Mia moet je terugspoelen: als het plots stopt en ze niet meer verder kan, ben je waarschijnlijk iets vergeten en heb je haar tempo niet gerespecteerd. Zo wil ze altijd zelf haar schoenen uit de kast nemen. Toen ik om tijd te winnen zelf haar schoenen al klaarzette, was er hevig protest.

▪ DE POORT

Voor het geven van vorm aan emotie staat het begrip **'de poort'**. Heb je het gevoel dat je aanwezigheid, je manier van doen maakt dat de poort open komt te staan? Hoe moet je stem zijn, je nabijheid of net afstand, je tempo,...? Hoelang moet je soms wachten tot de poort ietwat openstaat? Waaraan kan je zien dat de poort openstaat?

In begeleiding geeft het een heel machteloos gevoel als je de weg niet vindt om iemand te troosten en te kalmeren. Als de cliënt niet ervaart dat jouw aanwezigheid veiligheid geeft en dat jij niet voelt dat jij een hulp-ik bent. Het is een belangrijke ingang naar begeleiding.

Een bijzondere vorm hiervan is de blik van een persoon. Soms kan je aan de blik zien dat er iets dreigt te gebeuren en reageren we zonder dat we dat zelf willen ook met onze blik. Ik denk aan het voorbeeld van Frank waarbij men tijdens een videoanalyse bij een bepaald fragment de pauzeknop indrukte en zei: "Deze blik, 'voor hetzelfde geld' was hij nu ontploft, maar het is gekeerd". Of een aantal mensen die als psychotisch worden omschreven en wiens blik heel bedreigend kan overkomen omdat deze door je heen lijkt te gaan.

Voor Karel is het weer anders. Bij hem is de poort echt persoonsgebonden. Opvoedster Kristel kon hij echt niet in de ogen kijken: hij deed zijn pet omlaag. Frustrerend voor haar,

want bij opvoeder Eric was dat helemaal niet het geval.

Bij Wannes zijn er dagen waarop hij echt heel moeilijk te bereiken is: zijn poort staat niet open en dan moet je zijn tempo en datgene waar hij mee bezig is, volgen om aansluiting te vinden.

Johan is een vijftienjarige met een voorgeschiedenis om u tegen te zeggen. Hij kan een beetje lezen en schrijven, is geweldig stoer en verzamelt voetbalprenten, maar als niemand het merkt, rolt hij zich op in een bolletje op een groot kussen, duim in de mond.

Bij weer anderen zie je dat ze enkel rust vinden in vaste 'stereotiepe' gedragingen of wegvluchten in een fantasie. Op zich zijn dat gezonde gedragingen, zolang er ook menselijke verbinding is die dezelfde rust kan bieden.

▪ HET SPEL VAN ACTIE EN REACTIE

Deze ingang is een vaak miskende ingang, omdat hij zich dikwijls manifesteert als uitdagend gedrag. Voor de cliënt zijn het spelletjes, maar dan wel 'spelletjes' die vaak storend zijn voor medecliënten of begeleiders. De actie en reactie zijn dan gegarandeerd. Het herkennen hiervan is essentieel omdat de aanpak met straf of beloningssystemen niet werkt. Naar aanpak toe helpt alleen bezig zijn met de vorige of de volgende fase.

Zo verliest niet Marc, maar wel begeleider Willy zich in de woordspelletjes van Marc. Honderd keer: "Wat doet de koe?" Honderd keer dezelfde vraag. "Maar ge weet het toch, Marc!"

Bij Jan die spuwt, leidt de emotie van de begeleider ertoe dat het spuwen toeneemt. Jan heeft een ja-boodschap nodig - waar kan spuwen wél - of een activiteit om samen te doen. Jan heeft het nodig dat we samen rond spuwen en andere activiteiten bezig zijn.

Luk bijvoorbeeld maakt heel veel lawaai. Het is belangrijk om hier niet op het lawaai maken in te gaan, maar te zoeken of zijn poort openstaat en of je je aanbod kan wijzigen.

Stereotiep gedrag kan worden gezien als een variant op de actie-reactie waarbij het prikkelen en geprikkeld worden binnen hetzelfde individu vallen. Waar dit gedrag een functie heeft in de normale motorische en persoonsontwikkeling en voorbijgaat, blijven sommige personen met een verstandelijke handicap er op terugvallen.

▪ SAMEN BEZIG ZIJN

Iets **samen doen** met aangepaste verwachtingen. Een wonderlijke ingang, die in vastgelopen situaties vaak wordt vergeten. Het is belangrijk je af te vragen: "Wat doen wij echt samen? Wat doet de cliënt graag met mij? Wat doe ik graag met de cliënt?" Te vaak wordt er bij mensen met wie het moeilijk loopt, gezocht naar activiteiten die ze alleen kunnen doen, terwijl zij net zo hard een persoon nodig hebben die kan zorgen dat het lukt.

Zeker bij mensen met wie je vastloopt, zie je heel veel vluchtgedrag (zie methode Heijkoop). Er wordt dan geregeld gezegd: "Ik wil wel iets doen, maar Marc houdt dat geen vijf minuten vol. Die puzzel: twee stukken en hij doet niet voort. Samen iets eten: twee happen en de koek is binnen."

Een oplossing hier is afstappen van wat wij meestal goede activiteiten vinden: een taak of een opdracht, een spel,... Zo kan bij het puzzelen de hele voorbereiding veel belangrijker zijn dan de puzzel, mijn doel. Samen de kast openmaken, een puzzel nemen, de tafel klaarzetten, nog even afvegen, gaan zitten, er een glas bijhalen om te drinken: dat is de activiteit, en de puzzel is bijkomstig. Meestal denken we net omgekeerd.

*Of je kan iemand die zijn kousen niet zelf kan aandoen, perfect het gevoel geven dat je samen de kousen hebt aangetrokken. Bij het samen doen moet je de verwachtingen bijstellen. **De weg is belangrijker dan het doel.***

Het is soms opvallend hoe je met de vier ingangen kan kijken naar een cliënt en op basis ervan een handelingsplan kan opstellen.

Als je met Maurits werkt, herken je zo de verschillende ingangen. Als je als begeleider geen daglijn voor hem maakt, pakt hij zijn eigen spoor. Hij zondert zich af en gaat volledig op in zijn fantasiewereld: Bob de Bouwer. Het heeft dan geen zin om de daglijn op te hangen. Je pakt hem beter bij de hand en begint actie-reactiespelletjes. Dierengeluiden vindt hij fantastisch. Om daarna samen met hem naar de auto's te gaan kijken. Hij kent alle merken. En ik ook.

Luc doet te pas en te onpas zijn kleren uit. Het is een spelletje geworden - voor hem, maar niet voor de begeleiders. Hij is sterk en het spelletje wordt een gevecht om hem de kleren weer aan te doen. Actie en reactie leidt er bij hem toe dat hij gedereguleerd raakt: ontroostbaar huilend. Je kan zulke situaties

beter vermijden door hem een kledingstuk aan te doen dat hij niet kan uitdoen. Daar maakt hij dan ook geen spelletje van. Om het enkele weken later opnieuw te proberen met de gewone kleren. Je kan dezelfde energie dan beter steken in een activiteit die je samen doet.

Het spoor, de poort, actie en reactie, samen doen is niet alleen bruikbaar bij mensen met een verstandelijke handicap. Zeker bij de problematiek van mensen met een niet-aangeboren hersenletsel, bij mensen met psychose en mensen onder invloed zijn het werkbare kaders. Maar ook gewoon zonder DSM-kwalificatie, als er nieuwe cliënten komen of met ouders of in gewone opvoedingssituaties.

Zo herinner ik mij een voorval van een tijdje geleden... Ik geef het toe, ik was wat slechtgezind en ik gaf mijn zoon een opmerking in de auto. Die viel niet in goede aarde. Actie en reactie, en hop: zijn poort ging toe. Hoe meer ik sprak, hoe meer de poort toeging. Het was weer het spoor zoeken, wachten tot de poort opening, wat wel wat tijd kostte.

Door even later mee het sportgerief uit de auto te halen en dit zonder woorden samen binnen te dragen, leidden tijd en samen doen weer tot klank en beeld.

III ZOEKEN NAAR VERBINDING ALS CENTRALE LEIDRAAD

Zeker wanneer je vastloopt in begeleiding is het belangrijk om te kijken hoe het staat met deze vier ingangen in je relatie met de cliënt.

- **Hoe moeilijk is het voor hem of haar om mijn spoor te volgen? Ken ik zijn of haar spoor?**
- **Staat zijn poort altijd open voor mij of is dat zeer wisselend? Wat doet hij of zij om de poort open te houden? Hoe krijg ik de poort open?**
- **Met welke actie-reactie word je steeds opnieuw geconfronteerd? Is er uitdagend gedrag dat je als actie-reactie kan interpreteren?**
- **Kan je iets samen doen? Wat doet de cliënt graag samen? Wat doe jij graag samen met de cliënt?**

Vanuit deze vragen bespreek je hoe de cliënt nu wordt ervaren en hoe hij of zij anderen ervaart. Belangrijker dan de feiten zijn de

verschillende interpretaties van deze feiten door de teamleden en de betrokkenen, het samen zoeken en uitwisselen van hoe de cliënt wordt beleefd door de bril van de 'eerste draad'.

Daarnaast is het zinvol om met de ouders of met de familie de eerste levensjaren te overlopen om na te gaan of het eerste spoor vlot liep, hoeveel moeite het kostte om zich als ouder af te stemmen op de prikkelgevoeligheid van het kind, hoe een cliënt als baby kon gekalmeerd of getroost worden, welke actie-reactie er werd herkend, wat een kind graag met de ouder deed,... Zo kan je zicht krijgen op de ontwikkeling van de cliënt, en mogelijk op zwakke plekken in de ontwikkeling.

Zoals je in het schema ziet, werk je met deze ingangen altijd tegelijk én vanuit de organisatie van de situatie én vanuit de draad die je wil opbouwen met de cliënt, het zoeken naar verbinding.

Methode Ingang	De situatie organiseren	Vertrekken vanuit de draad die je wil opbouwen
SPOOR	Programma, tempo, dagschema, grootte van de leefwereld	Mijn programma met jou. Jouw programma met mij.
POORT	Situatieshantering, een veilig plaatsje, terugbrengen op het spoor, prikkelhantering, zelfbeschermend gedrag	Ik help jou om vorm te geven aan emotie. Ik wil responsief zijn. Holding en contact. Werken rond emotioneel herstel. Gebruik van time-out.
ACTIE-REACTIE	Afspraken, emotiehantering door begeleiders, fysieke grens. Afspraken bij groepsverhitting.	Spelletjes op dit niveau, de begeleider helpt bij de overgang naar een hogere of lagere stap. Ik heb je in de hand.
SAMEN DOEN	Scharnieringang Type activiteit	Samen zorgen dat het lukt

- Werken met '**organisatie van de situatie**' betekent dat je de omgeving probeert aan te passen met een aantal afgesproken veranderingen. Daarnaast is het essentieel om tegelijk te werken **vanuit de draad die je probeert op te bouwen**. Het uitgangspunt is immers dat de draad tussen begeleider en cliënt het sterkste kanaal is om mee aan het werk te gaan.
- De situatie anders organiseren doe je op het niveau van **het spoor** door te zoeken naar een nieuw dagschema. Soms loopt men immers vast door krampachtig vast te houden aan het gekende dagverloop. Een nieuw dagschema houdt dan rekening met wat de cliënt graag doet, met een trager tempo en met een kleinere wereld die overzichtelijk en beheersbaar is voor de cliënt. Rond het maken van een spoor vind je heel wat handvatten in de hulpverlening aan mensen met autisme (1).
- Op het niveau van **de poort** werk je met afstand en nabijheid, met de begrippen 'sensitiviteit' en 'responsiviteit'. De pre-therapie van Prouty kan hier inspirerend werken. Je kiest activiteiten die rustgevend zijn: luieren, een heel lang bad nemen, relaxatie, verzorgen,... Mc Gee is het

levend voorbeeld van hoe iemand kan werken met de poort. Heijkoop wijst op het belang van de 'basisplaats': een plaatsje dat de cliënt zelf koos en waar hij of zij tot rust komt. Door activiteiten te laten vertrekken en eindigen vanuit deze basisplaats lukt het om te werken met de emotie van de cliënt. Heel wat zelfbeschermende gedragingen die door de cliënt worden gebruikt, geven hints om te werken met de poort.

- Op het niveau van **actie en reactie** is het vooral belangrijk dat je de actie-reactie herkent. Het bewust geven van ja-boodschappen helpt om de cliënt te leiden naar ander gedrag of een andere situatie. Het kan nodig zijn om afspraken te maken in leefgroepen als er groepsverhitting is of er verhoogde prikkels zijn. Activiteiten die actie-reactie in zich hebben, zijn leuk voor deze cliënten. Bij stereotiep gedrag val je best terug op de ingangen van de poort.
- Het '**samen doen**' is de scharnieringang. Het is immers de eerste vorm van hechting. Het risico bestaat dat men te veel aandacht besteedt aan afspraken, de volgorde van activiteiten, het hanteren van

actie-reactiegedrag of de opstelling van een programma. Men vergeet dan wel eens dat je ook moet nadenken over hoe je je als begeleider opstelt. Het boek 'Vastgelopen' van Jacques Heijkoop is voor mij een referentiewerk omdat het heel wat kapstokken geeft aan de begeleider.

Heel wat klassen, leefgroepen en dagcentra werken met dagschema's in de vorm van pictoborden. Een zeer waardevolle methode. Daarbij is het nodig dat de begeleider ook de ingang van het 'samen doen' inbrengt. Dit 'samen doen' is soms nog belangrijker dan ervoor zorgen dat de volgorde van de plaatjes klopt. 'Ik hang dit op voor jou en voor mij, omdat wij dat allebei belangrijk vinden. Zo weet jij dat ik mee ben en zo ben ik ermee begaan dat jij mee bent.' Anders wordt het ophangen en het gebruik van het bord een mechanisch iets. Terwijl het moet gaan om: mijn programma met jou en jouw programma met mij.

Het is bijvoorbeeld leuk dat Bram geregeld plaatjes van plaats wisselt: die dingen die hij niet of wel graag doet. Dit laat zien dat hij bewust met het bord bezig is. Geweldig toch.

Binnen de ingang actie-reactie gaan cliënten vaak deugd hebben aan de typische actie-reactiespelletjes. Ik denk aan de handklapspelletjes, maar ook herhaling en humor. Het is ideaal als je in je ja-boodschap de cliënt het gevoel kan geven hem of haar bij de hand te nemen en samen iets te doen.

Je versterkt bepaalde types ervaringen die kwaliteit hebben en die zich altijd afspelen tussen een cliënt en een ander. De begeleiders filteren en reguleren de interactie tussen de cliënt en de externe wereld door het trekken van een draad naar de cliënt zodat het samen kan lukken. Dit vergroot de kans dat de cliënt zijn eigen inbreng kan hebben en zijn thema's, zijn interesses, zijn betrokkenheid, zijn manier van communicatie kan laten zien (Heijkoop).

Bij het gebruik van een basisplaats is het belangrijk dat de begeleider deze hanteert als vertrek- en eindpunt van activiteiten en zo de waarde ervan voor de cliënt beklemtoont. Samen vertrekken vanuit en terug naar de zetel zijn belangrijke momenten.

In de voorziening Fioretti (Gent) werkt men met het begrip 'het fantasmatisch boogje inbrengen': met alle kanalen die je hebt (geluid, taal, aanraken, zien) op een bewuste

maar onrechtstreekse manier vorm geven aan het betrokken zijn op de cliënt. Deze ervaringen geven de verwachting dat in het volgende contact het ik zal gezien worden en dat ieders inbreng ertoe doet.

Jacques Heijkoop maakt een onderscheid tussen intern gestuurd vertrouwen (het eigen tempo en de controle van de cliënt) en extern gestuurd vertrouwen (de omgeving stuurt wat kan en niet kan, wat gepast en niet gepast is). In de professionele zorg neemt de externe sturing te vaak de overhand.

Het is de bedoeling om de kans op gemeenschappelijke zaken en op gedeelde aandacht en interesse te vergroten. *Minder eenrichtingsverkeer in de communicatie en meer uitwisseling en dialoog.*

Het is mijn ervaring dat deze eerste ingangen **bij mensen met een ernstig of matig verstandelijke handicap en bij autisme** bijna steeds aanzetten geven voor begeleiding.

- Bij mensen met een **licht verstandelijke handicap** zijn de ingangen 'het spoor', 'de poort', 'actie en reactie' en 'samen doen' zinvol als hulpmiddel om na te gaan waar het *kunnen* ten opzichte van het *aankunnen* zit. Het spreekt vanzelf dat begeleidingsplannen zich bij hen meestal op verdere draden situeren. Maar soms dreigt er voorbij te worden gegaan aan basale emotionele processen. Enkel vanuit de contextuele draad kijken veronderstelt bij de cliënt immers een sterke zelfontwikkeling die er niet altijd is. Er wordt verwacht dat iemand iets zelf kan, terwijl hij of zij het nodig heeft dat iemand zijn of haar hand vasthoudt en het samen doet.

Zo denk ik aan Jan die altijd plannen heeft, die ze ook start, maar na veertien dagen opgeeft. Alleen die plannen houdt hij vol waarbij de begeleider de touwtjes in handen neemt en ervoor zorgt dat Jan het kan. Te snel loslaten terwijl de afhankelijkheid er nog is, kan ertoe leiden dat iemand nergens meer toekomt. Naar begeleiding kan het noodzakelijk zijn dat verschillende begeleiders bewust met verschillende draden gaan werken, ook de eerste draad. Een methode die bewust werkt met twee posities, is uitgewerkt door Willem Kleine Schaars en Marja Appel: zaakwaarnemer en procesbegeleider.

Wanneer in de bijzondere jeugdzorg de traditionele werkvormen falen, stapt men bij jongeren met problematische

overlevingspatronen over op meer individuele werkvormen die je eerder vanuit de basale ingangen kan bekijken. Ik denk hier aan de staptochten en andere projecten. Een ander spoor, echt beroep moeten doen op de draad met iemand om verder te kunnen en het zoeken naar mogelijkheden om de poort open te krijgen.

- In situaties met agressie en time-out, waarbij er sprake is van **zelfcontroleverlies**, is het zinvol om de vier ingangen in het achterhoofd te houden. Graag verwijs ik hier naar een eerder artikel over 'emotioneel herstel' (2). Daarin wordt vanuit een werkvorm van Jacques Heijkoop, met name 'probleemoplossend samenwerken', stilgestaan bij het emotioneel herstel na een situatie waarin de cliënt zichzelf totaal verliest. In dergelijke situaties is er sprake van agressie, vluchtgedrag of zichzelf pijn doen. Het zijn situaties die je als ouder of begeleider eveneens hard raken, letterlijk of figuurlijk.

Ook hier moet de draad opnieuw worden opgepakt door de begeleider of de ouder. En dat is niet altijd evident. De draad wordt niet bewust opnieuw opgenomen, zodat de situatie niet afgerond raakt en zelfs aanleiding geeft tot nieuwe probleemsituaties. Bij een ernstig voorval - nadat er iemand door het lint is gegaan - is er een dubbele breuk: er is een emotionele breuk en een handelingsbreuk. De handelingsbreuk betekent dat de activiteit waarmee men bezig was, wordt afgebroken en niet tot een goed einde wordt gebracht. De emotionele breuk ontstaat doordat cliënt en begeleider zodanig opgewonden raken als gevolg van het probleemgedrag dat er een kortsluiting ontstaat in hun relatie. Vaak wordt er te snel overgegaan tot besprekingen en reflectie, terwijl de poort nog niet

openstaat. Vaak wordt niet opnieuw het spoor van vóór het zelfcontroleverlies opnieuw opgenomen als teken van 'we kunnen het samen aan'.

- Cliënten hebben vaak te maken met **nieuwe begeleiders**. Dat is niet altijd evident voor cliënten. *Wie is dat? Wat kan ik verwachten? Heeft hij of zij mij in de hand?* Aan de andere kant zullen nieuwe begeleiders het gevoel hebben zich te moeten bewijzen en te snel een draad trekken van een hoger niveau. Ook hier kan je als begeleider je begeleiding opbouwen vanuit volgende vragen:
 - Wat is zijn spoor en kan ik dat volgen? Wat is mijn agenda met jou?
 - Hoe neemt de cliënt contact en hoe neem ik contact?
 - Zijn er actie-reactiespelletjes gekend?
 - Welke dingen kunnen we samen doen?

TOT SLOT

De eerste draad is een heel boeiende draad. Het is opvallend hoe basale thema's een leven lang blijven doorspelen. Wonderlijk toch hoe dergelijke eenvoudige zaken toch zo complex kunnen zijn om te vertalen in handelen. Ik hoop dat 'het spoor', 'de poort', 'actie en reactie' en 'samen doen' hier inspiratie kunnen bieden. Of hoe de 'ondraaglijke lichtheid van het bestaan' draaglijk/draadlijk kan worden.

<auteur> Gerrit Vignero

Gerrit Vignero werkt als orthopedagoog in het MPC Terbank te Heverlee. Daarnaast geeft hij vorming over onder meer 'de metafoor van de draad'. Je kan hem vragen in teams om bij cliënten met wie het vastloopt, vanuit de methode Heijkoop anders te gaan kijken.
e-mail:
gerritvignero_mpcterbank@hotmail.com

Situering in het model *spoor, poort, actie en reactie, samen doen* van een aantal methodes die in de zorg worden gebruikt

	Spoor	Poort	Actie en reactie	Samen doen	Verdere fasen
Mc Gee		x		x	
Sherborne		x	x	x	x
Došen	x	x	x	x	x
Kraijer	x	x	x		
Heijkoop	x	x	x	x	x
Teacch	x				
Prouty		x			
Fun		x			
Beloningssysteem	x	x			x
Medicatie		x	x		
Aandachtsaanval				x	
Holding		x			
Timmers-Huyghens	x	x	x	x	x

- Bij *Gentle Teaching* (Mc Gee) zijn er twee belangrijke ingangen te herkennen. Enerzijds is Mc Gee sterk in het vorm geven aan emoties binnen het aspect van de poort. Daarnaast heeft hij een werkvorm uitgebouwd rond het 'samen doen' met aangepaste verwachtingen. Iets samen om handen hebben, en stem, handen, eigen blik,... gebruiken om dit te realiseren.

- *Sherborne* biedt oefeningen, zowel binnen 'de poort' en 'actie-reactie' als om 'samen te doen'. Zo vinden sommige jongeren het zalig dat telkens dezelfde oefeningen terugkomen. Hier kan dan soms 'verrassend' gewerkt worden rond variatie.

- *Došen* heeft de relatietherapie uitgewerkt. Doorheen een aantal opeenvolgende stappen wordt er een aanbod gegeven met als bedoeling een opstap te zijn naar verbinding tussen cliënt en begeleider. Vertrekkende van voorspelbaarheid in tijd, ruimte, activiteiten en persoon wordt op vaste momenten een vaste reeks van activiteitjes gedaan met de cliënt. Gaandeweg herkent de cliënt deze volgorde en vooral de begeleider die erachter zit. In een beginfase zijn er geen verwachtingen en afhankelijk van het tempo van de cliënt wordt er gevarieerd, wordt er gezocht naar zijn inbreng. Ook bij Kraijer, die vooral werkt met mensen met autisme, vind je daar voorbeelden van terug.

- *Kraijer* biedt bovendien heel wat inzichten vanuit zijn onderzoek. Vooral zijn werk over prikkelverwerking is in dit kader interessant. Prikkelreductie en prikkelselectie (de poort), prikkelregulatie (spoor), prikkelversterking en zelfverwonding (actie en reactie).

- *Heijkoop*, die werkt met vastgelopen situaties, biedt heel wat concrete werkvormen om te werken rond elk aspect van de eerste draad en om de overgang naar de volgende draden te realiseren. Van inperking en afstand tussen begeleider en cliënt naar (opnieuw) samen en zelf kunnen.

- Wat het aspect 'spoor' betreft, is *Teacch*, als methode om te werken met personen met autisme, dé referentie. Voorspelbaarheid creëren in tijd, in ruimte en in activiteiten die aangepast zijn aan hoe de cliënt informatie verwerkt, is het uitgangspunt. Teacch moet je wel altijd aanvullen met werkvormen die ingaan op de verbinding met de begeleider.

- *Prouty's Pre-therapie* biedt heel eigen ingangen om de poort open te krijgen. Vertrekkende van mensen die psychotisch zijn, worden een aantal handvatten uitgewerkt om te werken rond contact.

- Heel wat gebruikte *beloningssystemen* situeren zich op het niveau van het spoor.

- *Gun de eigen fun*. Eigen interesses, activiteiten die zij graag doen, bepaalde zelfstimulerende bewegingen (rocken, wiegen) moet je gunnen. Deze eigenheid een plaats geven in het dagelijks leven en ze waarderen lijkt mij essentieel. In het verlengde hiervan bevinden zich de voorwerpen waar jongeren letterlijk aan vasthouden: popjes waar ze mee rondlopen, sleutels, papertjes, boekentas,...

- *Medicatie* wordt vaak gebruikt, niet vanuit een bepaalde diagnose, maar om ervoor te zorgen dat de poort wat sneller opengaat of dat het minder snel tot actie-reactie komt.

- Bij een *aandachtsaanval* wordt er los van goed of slecht gedrag een 'samen-activiteit' uitgewerkt als mensen het langere tijd moeilijk hebben en als vooral negatieve interacties overheersen (3).

- *Holding* richt zich op de poort. 'Ik ben er voor jou': ik kan je emotie tot rust brengen, een persoon kan je emotie tot rust brengen.

- In het werk van *Timmers-Huyghens* vind je zowel een kader rond sociaal-emotionele ontwikkeling als concrete werkvormen in elke stap van de ontwikkeling.

(1) Vignero, G. (2003). Help, ik zoek naar samenhang! Handvatten om te werken vanuit het denkkader rond autisme. *Echo's uit de gehandicaptenzorg* 22 (4),

(2) Vignero, G. (2006). Emotioneel herstel. *Echo's uit de gehandicaptenzorg* 27 (5), .

(3) Vignero, G. (2004). De 'aandachtsaanval' als werkvorm bij probleemgedrag. *Echo's uit de gehandicaptenzorg* 23 .

Een selectie uit de referenties (binnen het bestek van een artikel zijn deze beperkt, maar voor meer informatie kun je bij de auteur terecht):

Dôsen, A. (2005). *Psychische stoornissen, gedragsproblemen en verstandelijke handicap*. Assen: Van Gorcum.

Heijkoop, J. (1995). *Vastgelopen. Anders kijken naar begeleiding van mensen met een verstandelijke handicap met ernstige gedragsproblemen*. Baarn: Nelissen.

Vignero, G. (2001). Help, ik ontwikkel. Wegwijzers voor het opvoeden van kinderen en jongeren met een verstandelijke handicap. In: MPC Terbank (red.), *Ruimte geven. Praktijkvoorbeelden van hulpverlening aan kinderen en jongeren met een verstandelijke handicap en hun gezin*, 47-62. Antwerpen: Garant.

Vignero, G. (2007). De draad tussen begeleider en cliënt. Een manier om sociaal-emotionele ontwikkelingsthema's te vertalen naar begeleidingshandvatten. Deel I. *Echo's uit de gehandicaptenzorg*, 28 (3),.

Vliegen, N. (2006). *Kleine baby's, prille ouders. Samen in ontwikkeling*. Leuven: Acco.

<Schema – bij tekst!>

Methode Ingang	De situatie organiseren	Vertrekken vanuit de draad die je wil opbouwen
SPOOR	Programma, tempo, dagschema, grootte van de leefwereld	Mijn programma met jou. Jouw programma met mij.
POORT	Sitatiehantering, een veilig plaatsje, terugbrengen op het spoor, prikkelhantering, zelfbeschermend gedrag	Ik help jou om vorm te geven aan emotie. Ik wil responsief zijn. Holding en contact. Werken rond emotioneel herstel. Gebruik van time-out.
ACTIE-REACTIE	Afspraken, emotiehantering door begeleiders, fysieke grens. Afspraken bij groepsverhitting.	Spelletjes op dit niveau, de begeleider helpt bij de overgang naar een hogere of lagere stap. Ik heb je in de hand.
SAMEN DOEN	Scharnieringang Type activiteit	Samen zorgen dat het lukt

